

KELÂM TARİHİNİN PROBLEMLERİ

Muhit MERT, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, 160 s.

*Necmettin KUZU**

Kitap adından da anlaşılacağı gibi Kelâm tarihinin problemlerini ele almıştır. Bir ilmin anlaşılması için ilk zamandan itibaren karşılaştığı problemleri ve geçirdiği evrelerin bilinmesi gerekmektedir. Adı Kelâm olmamakla beraber Hz. Peygamberin vefatının ardından ortaya çıkan kader, irade vb. konular ile ilgili sorunlar ilk dönem Kelâm ilmi içinde değerlendirilen problemlerdir.

Mert, bu kitabında kalıplaşmış metottan çıkarak birtakım tahlillerde bulunmaktadır. Her ne kadar Kelâm ilminin tarihi problemleri üzerinde çalışmalar yapılmış olsa da tarihsel sürecin iyice incelenmemesi ve mezhepler tarihçilerinin objektif davranmamaları bir takım problemlerin oluşmasına sebep teşkil etmiştir. Yazar özellikle ilk dönem üzerine eğilerek, Kelâmın adı, metodu, Ehli Sünnet'in Selefın devamı olduğu, Kelâmın meşruiyeti tartışmaları, Ehli Sünnet Âlimlerinin Mutezilenin metodunu takip etmeleri, itikâdî mezheplerin ameli mezheplerin savunucusu ve devamı olduğu, Sonraki zamanlarda Kelâm İlmi itikadın metodik olarak açıklaması olduğu hipotezlerinden hareketle konuyla ilgili görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır.

Kitap üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümü felsefî aklın İslam Dünyasına girmesinden önce yapılan itikâdî tartışmaları içermektedir. İkinci bölümde ise Ehli Sünnet Kelâmının şekillenmesinin ardından yaşanan tar-

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

tışmalar ve fikri hareketler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Ehli Sünnet Kelâmının gelişimi, değişimi ve etkileşimi sürede oluşan ekoller üzerinde durulmuştur.

Kitabın birinci bölümünde Kelâm ilminin teşekkülüne kadarki dönemde meydana gelen itikâdî tartışmalar konu edilmiştir. Hz. Peygamber döneminde sahabenin özellikle kader, irade, iman-amel ilişkisi ve Allah'ın sıfatları konularında kendi aralarında konuştukları hadislerden anlaşılmaktadır. Peygamber (s.a.v)'in bu konularda muktezayı hale göre cevap verdiği, bazı durumlarda cevap verdiği bazı durumlarda ise bu konuları konuşmaktan men ettiği görülmektedir.

Hz. Peygamberin vefatının ardından ise sahabe döneminde var olan cebri kader anlayışı gelişimini artırmaktadır. Cehm b. Saffan'a göre her şey Allah'ın kaza ve kaderiyledir. Cehm aslında genel olarak Kelâm tarihinde tarafların birbirini tekfire varan tartışmalara da öncülük yapmaktadır. Özellikle siyasi bir hal alan ve Emevi iktidarının baskıcı uygulamalarına meşruiyet kazandıran Cebir anlayışına karşı hicrî 1. asrın başında kader konusunda ilk defa karşı koyan Ma'bed el-Cühenî olmuştur. Ma'bed Cebriye ekolünün karşısında Kaderiyenin ilk tohumlarını atmış bulunmaktadır. Kader konusunda, Cebriye, Kaderiye ve Selefî meşhur âlimlerinin tartışmaya katılması itikâdî anlamda fırkaların oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Muhit Mert, dinde fırkalaşma sebeplerini de iki madde de ele almaktadır. Birincisi, insanın zihinsel yapısından kaynaklanan sebeplerdir. Bireyin aldığı eğitim, anlayış-kavrayış farklılıkları, bazı insanların müstakil hareket etme anlayışları, fetihler sonucu farklı kültürlerle etkileşim vb. durumlar insandan kaynaklanan sebeplerdendir. İkincisi ise dinin bizzat özünden kaynaklanan sebeplerdir. Özellikle nasların farklı şekilde anlaşılmaya müsait oluşu, mecâz, kinâye ve istiâre gibi farklılaşmaya yol açacak metin ve kelimelerin kullanılması insanları ilk dönemden itibaren fırkalaşmaya götüren sebeplerdendir.

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan Kelâm'ın Teşekkül Döneminde, Kelâm ilminin bir ilim dalı olarak isimlendirilmesini Yunan Felsefesinin Arapçaya tercümesi ile başlayan felsefe ve felsefî akıl ile itikâdî görüşlerin izah ve ispatı süreci olarak görülmektedir. Yazara göre bir ölçüde Kelâm eşittir felsefî akıl demektir. Bu da Abbasi halifesi Me'mun dönemine ve Beytül-

Hikme’de filozoflardan yapılan tercümeleri okuyarak onları itikâdî meselelerin içine taşıyan Ebu’l-Hüzey’e denk gelmektedir. Bu görüş M. Şemseddin Günaltay’ın “Mütekellim ve Atom Nazariyesi “ adlı makalesi ile desteklenmektedir.

Yazar ilk dönem tartışmalarının itikâdî, akidevî ve usûlûd-din ile ilgili olması nedeniyle Kelâm ilminin ilk dönemde bir ilim dalı olarak ortaya çıkmadığı hipotezini savunmaktadır. Birçok eserde Kelâm ilminin ilk konularının özellikle itikâdî bir takım tartışmalar olduğu ifadelendirilmektedir. Onun için bu konunun hipotez olarak değerlendirilmesi ne kadar doğrudur? Belki hipotez olmasa da tartışılan konulara “Kelâm değildir” diye ifadelendirmek ilk olabilir.

İlk kelamcılardan olan Ebû’l-Hasan el-Eş’arî’den itibaren Bağdâdî, Semerkandî, Cüveynî, Pezdevî, Nesefî vb. birçok âlim gerek kitaplarının adında gerekse giriş bölümlerinde “Kelâm” adını kullanmamışlardır. Bunun yerine “usûliddin” adını kullanmışlardır. Bazı eserlerde de itikâdî konular ile ilgili yapılan çalışmalarda akaid, itikad, usûliddin ve ilmu’t tevhid kelimeleri kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki Kelâm ilmi henüz oluşmamıştır. Neticede Gazâlî’ye kadar ki dönemde ilmin adı Kelâm değildir. Gazâlî, Fahreddin Râzî ve Eş’arî ile birlikte felsefe ile itikâdî konuların ilişkisinin ardından Kelâm ilmi oluşmuştur. Kelâm, felsefenin kavramlarının Aristo mantığı ilkelerini itikadın hizmetinde kullanmaktan ibarettir. Şu halde Mert’e göre Aristosuz Kelâm ilmi olamaz. Kelâm ilmi yapabilmek için Gazâlî gibi Aristo mantığının kullanılması gerekmektedir.

Yazara göre itikâdî konuların Kelâm metodu ile yani felsefî akılla inanç esaslarının savunulması Mutezile Kelâmcıları tarafından yapılmıştır. Ancak, Mutezile ekolünde felsefî aklın Vasıl b. Ata’dan itibaren değil, daha ileriki dönem Mutezili Kelâmcılarından Ebûl-Hüzeyl b. Allâf ile kullanılmaya başlanmıştır.

Yazar, Kelâm ilminin kavram ve metod olarak ortaya çıkışı ve yerleşmesine katkıda bulunan Hüzeyl b. Allâf, İbrahim Nazzâm, Abbâd es-Sülemî, Ali el-Cübbâî, Hâşim el-Cübbâî, Kâdî Abdülcebbar, Bîşr b. Mutemir, Cafer b. Mübeşşir, Cafer b. Harb, Câ’fer el-İskâtî, Hüseyin Hayat ve Ebûl Kasım

el-Belhî'nin hayatı, eserleri ve Kelâm ilmine katkıları hususunda bilgilendirmektedir.

Kitapta müstakil bir başlık altında Kelâmın ortaya çıkışı sürecinde Ehli Sünnet'in durumu da konu edilmiştir. Ehli Sünnet Terimi, Ehli Sünnetin Metodu, Ehli Sünnetin Kelâma Karşı Vermiş Olduğu Mücadele, Ehli Sünnet'in Öncüleri ve Ehli Sünnet İçinde Kelâm Metodunun Kullanılması gibi alt başlıklar altında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Kelâmın geneline yansıyan ve her konunun içinde mutlaka bahsedilen, yazarın da kitabı yazmada ana gayesi olan felsefî aklın kullanımı olmadığı için itikâdî konular üzerinde yapılan tartışmalar, Kelâm İlmi denilmesinin yanlışlığı hipotezinden Ehli Hadisçiler de nasibini almıştır. İmam Malik, İmam Şafî, ve Ahmed b. Hanbel itikâdî konuları naslarla izahlarda bulunduğu için, İmam-ı Azam Ebu Hanife de felsefî aklı değil de naslara dayanan re'y ile içtihadlarda bulunduğu için Kelâm âlimi olarak vasıflandırılmamaktadır.

Muhit Mert, gerek kullanılan metod, gerekse "Kelâm" teriminin kullanılmaması gerekçesi ile ilk dönemde Kelâm ilminin olmadığını iddia ederken, 93. sayfada Kelâmın Ortaya Çıkış sürecinde Ehli Sünnetin Durumu ana başlığın altında Ehli Sünnetin Kelâma Verdiği Mücadele (Kelâmın Zemmi)'ni irdelerken itikad, akaid veya usûliddin âlimi olarak kabul ettiği Ehli Hadisçilerin görüşlerine yer vermektedir. Şayet Kelâm Aristo mantığı ile felsefî akılla itikâdî konuların açıklanması olarak görülüyorsa, ilk dönem itikâdî konuların Allaf'a kadarki döneminde felsefî akıl kullanılmayıp akıl (re'y) kullanılmışsa, Ehli Hadisin zemm ettiği Kelâm İlmi değil Ehli Re'ycilerin görüşleridir.

Kitabın son bölümünde Ehli Sünnet Kelâmcılarının görüşlerine yer verilmiştir. Ehli Sünnet Kelâmı üzerine yapılan çalışmaların iki ekol merkezli olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Bağdat'ta ve çevresinde Eş'ari ve Eş'ariyye Mezhebi, Semenkand'ta Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîyye Mezhebidir. Bu bağlamda Eş'ari ve Müttekaddimîn âlimleri, Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîyye âlimlerinin hayatları, eserleri ve görüşleri hakkında kısa bilgiler sunulmasının ardından Eş'ariyye ve Mâtûrîdîyye Ekolleri arasında farklara değinilmiştir.

Kitabın sonunda yazar, Osmanlı Dönemi Kelâm çalışmalarına öncülük yapmış olan; Molla Fenari, Hızır Bey, Hocazade Muslihiddin Mustafa ve

İbni Kemal'in hayatı, eserleri ve Kelâm ilmine katkıları hakkında ansiklopedik bilgiler vermiştir.

Sonuç olarak, Muhit Mert'in *Kelâm Taribinin Problemleri* adlı kitabı ilk dönemde itikâdî veya Kelâmi çerçevede değerlendirilen problemler hakkında derli toplu ve yeterli bilgiler sunmaktadır. Kitabın başında yedi adet hipotezden bahsedilmiş olmasına rağmen, kitabın bütününe hâkim olan düşünce, "Kelâm İlmi"nin Hicri 1. ve 2. asırda yapılan itikâdî tartışmalar için kullanılıp kullanılmayacağı ve nasların akılla izahının (re'y) felsefî akıldan farklı olduğu, bu anlayışın ise Kelâm metodu olarak kabul edilemeyeceğidir.